

חכירה - המפתח לחברה הפוסט-קומוניסטית - ועתה הסינתזה*

פרד האריסון

ברית-המועצות ניצבת כיום על סיפה של הכרעה פוליטית, מן החשובות במאה זו: ההכרעה בדבר הפרטת הקרקעות והמשאבים הטבעיים המצויים כעת בבעלותה של אחת האימפריות הגדולות בהסטוריה האנושית.

הנשיא, מיכאל גורבצ'וב, החפץ לזכות ביתרונותיה של שיטת השוק, נרתע מן האפשרות הזאת לפיכך הוא מעוניין להפקיד בידי האזרחים את האחריות לנושא זה והללו אמורים, על פי דבריו, להכריע בסוגיה זו באמצעות משאל-עם.

אם העם הסובייטי יכריע 'בעד', אזי תהליך ההפרטה שיחל בברית-המועצות יאפיל אף על המכירה המאסיבית של נכסי המדינה תחת שלטונה של מרגרט תאצ'ר, אשר היתה בשנות ה-80 נושאת דגל ההפרטה.

אולם אם יוחלט 'נגד', תהא זו מבחינת העם הסובייטי יציאה אל נתיב שונה במובהק מזה שעברו בו האומות המתועשות הראשונות. ההסטוריה תראה, כי החלטה יחידה זו שווה במשמעותה הרת-הגורל לחיזיון המרדמים של התמוטטות הקומוניזם בשנה שעברה.

הטרגדיה שבדבר מבחינת ההתפתחות החברתית, נעוצה בכך שהעם הסובייטי אינו מכיר את האלטרנטיבות שבפניו על דקויותיהן, המנהיגים הפוליטיים בברית-המועצות עדיין נוקטים במונחים שהתפתחו כתוצאה ממאבקי המאה ה-19 - בחירה בין בעלות פרטית לבין ממלכתית על אמצעי היצור. ואולם, הקצאת זכויות שימוש פרטיות אין פירושה שלילת זכויותיה החוקיות והמוצדקות של החברה בכללותה על אוצרות הטבע שלה. יש לפרוש בפני העם הסובייטי את דקויותיה של דרך שלישית זו, העשויה לקדם תוך הפרטת זכויות השימוש ברכוש וכתהליכי היצור השונים, בטרם ידרש העם להכריע בסוגיית ההפרטה.

כיצד ניתן לכונן מערכת חברתית חדשה על יסוד סינתזה המנצלת את המיטב שבקפיטליזם ובקומוניזם כאחד - יעילות מערכת השוק יחד עם שוויון חברתי - זוהי הסוגיה שהעסיקה את בכירי הכלכלנים במערב במהלכה של ועידה שהתקיימה בניו-יורק בחודש אוגוסט. מרבית המומחים הללו קבעו כי ניתן 'לאכול את העוגה מבלי לפרוס אותה!'

עבור גורבצ'וב, הפתרון המוצע הנו פשוט לביצוע ובו-בזמן הוא מיישב באורח אלגנטי ביותר את המתח שבין הפילוסופיה וההסטוריה; הפרטת זכויות השימוש, וכריכתן במיסוי גבוה ביותר על הערך של חכירת הקרקעות והמשאבים הטבעיים.

עקרון זה נכלל במארג החוקתי בתחילת שנה זו, אולם הנכונות הביורוקרטית להביא את הדבר לידי ביצוע, חסרה. דבר זה מורה על הצורך לרכוש מאסיבי בחינוך הציבור, אולם זמנו של גורבצ'וב הולך ואחל.

ברית-המועצות ניצבת בפני סכנה מוחשית ביותר, כי בנסיגה לשחרר את אזרחיה מחיבוקה החונק של הכלכלה הריכוזית, תשגה ואך תחליף צורה אחת של עריצות כלכלית באחרת.

במהלך השנתיים שחלפו הודו רבים מן המומחים המפורסמים לכלכלה כי התיאוריות שלהם - כפי שנוסו בשווקים הרדוקים משלימות של המערב, אין בהן כדי לסייע לסוציאליסטים-לשעבר בנסיגותיהם

* תרגום מאנגלית - מאמר שמופיע בכתב העת חלחודני Land and Liberty (נובמבר - דצמבר 1990).

להביא לתמורה.

יסודם של ביטויים אלה המביעים חוסר אונים הנו בעובדה כי בהיעדר מערכת תמחור, לא ניתן לפתוח בתהליך הקצאת המשאבים. היעדרם של מוזרי עלות-מלאה משמש תירוץ להתחמקות מההתמודדות עם הבעיות המיידיות הקשורות בתקופת המעבר שבין הסוציאליזם לקפיטליזם. כתוצאה מכך, נסוגים מומחי המערב ובחורים באפשרות נעדרת-דמיון: הם מיעצים למזרח אירופה ולברית-המועצות להשליך הצידה את כל שהיה נהוג בעבר ולחקות את הנהוג במערב. נוסחה גולמית ובלתי מהוקצעת מעין זו מזמינה תהפוכות חמורות בכלכלה וסבל ממרשך לעם וזאת עבור מהו 'קפיטליזם הקוקה-קולה' של המערב עומד בפני מיתון כבד, מן העמוקים שנחוו לאחר המלחמה, תזכורת סמלית לתנאים שהמריצו, בזמנם, את מוחו הקודח של קארל-מרקס.

אולם אין זה מן ההכרח שכך יהיה. ניתן לנצל את המוסדות והתהליכים הקיימים, ולכוונם אל עבר יעדים חדשים. שוק הקרקעות עשוי להיות נקודת זינוק מבטיחה לאסטרטגיה זו. קביעת מדיניות נבונה בנושא השימוש בקרקעות - זהו הגורם האחד המסוגל לעקוף את אותן דיסציפלינות הקובעות את דרכיהם של כוח העבודה וההון בשוק - תוביל באופן מיידי לרפורמות מקבילות בשאר תחומי הכלכלה. מדוע רצוי להתחיל בקרקעות? ובכן, לא ניתן לפתוח בתהליך עם ההון: אין בנמצא הון מספיק, ועיקר הבעיה הוא עידודן של השקעות מבוזרות. לא ידוע, בעולם העסקי, על יוזמות ביורוקרטיות אשר הצליחו אי-פעם למשוך משקיעים זרים

אם כן, מדוע לא לפתוח ברפורמה בכוח העבודה? מפני שהעם זוכר עתה מה אירע כאשר יוסף סטאלין אך הניף את אצבעו כלפי העובדים.

אם כך, נותרות הקרקעות, מגורמי היצור הפחות שנויים במחלוקת והנוחים ביותר ליישומה של מדיניות ציבורית. יש למצוא דרך לנצל את השפע הטבעי הזה לטובת הכלל ולתועלתו. יש להפיק מן הקרקעות, הכנסות עבור הממשלה, העומדת כיום בפני דרישות גוברות להשקעה בתחום התשתית, וכן, על פי מיטב הכרתנו, תחום זה עשוי לשמש בית ספר מעולה ליוזמים חדשים החפצים ללמוד את אמנות ההסתכנות הממושכת.

במרבית מדינות מזרח אירופה השתמרה התחושה בדבר ערכה של הקרקע, במונחי חכירה ושכירות לכאורה, אין הדבר כך בברית-המועצות, אולם יש במראית העין כדי להטעות.

אין הכרח למדוד את ערכי החכירה גם אם חפצים לכוון שוק פעיל. ישנם כאלה החפצים שנאמין כי זהו אתגר בלתי אפשרי לברית-המועצות - אולם אין הדבר כך, שכן האזרחים עצמם מכירים במושגי העלות והתועלת האמיתית על בסיס יום-יומי, אף אם אלה אינם נמדדים באופן רשמי על פי ערכי השוק. תחום הדיור עשוי לשמש דוגמה לענייננו.

פרופ' ס. לואל האריס מאוניברסיטת קולומביה הצביע על כך שישנם בברית-המועצות כאלה הנהנים מפירותיה של השכירות הכלכלית, גם אם אין הם משלמים תמורתה: 'התרשמתי כי אזרחים המתגוררים בדירות נהנים מסבסוד המגולם בעלויות דיור ומגורים הנמוכות בהרבה ממחירי השוק'. לדוגמה, משפחות המתגוררות במרחק קטן ממקומות העבודה (בשל העובדה שדירותיהן מצויות סמוך למרכזי הערים) מקבלות תזכורת יומית בדבר מזלן הטוב.

דוגמה זו מבליטה את הבעיה האתית כמו גם הכלכלית, העומדת כיום בפני המנהיגים במוסקווא, הנוצשים בדעתם להעניק את הדירות שבבעלות הממשלה למי שמתגוררים בהן בפועל, וזוהי פעולה הומאנית ביותר, אך האם היא עומדת במבחן השוויוניות?

אלה המתגוררים באזורים המבוקשים, סמוך למרכזי הערים, יזכו מן ההפקר בטובת הנאה גדולה בהרבה מאשר אלה המתגוררים בדירות זהות, המצויות בקצות קווי התחבורה.

אולם אין הכרח כי ראש עיריית מוסקווא יקריב את הצדק החברתי על מזבח התועלתנות. לא ירחק היום והוא יעמוד בפני הצורך לכוון שיטה חדשה של מיסוי עירוני לבירה. אם יאמץ שיטת תשלום המבוססת על תשלום בעבור חכירה-מיוחסת של הקרקע, אזי המשפחה המתגוררת במיקום מעולה

תחלוק בכך את מולת הטוב עם המשפחה המתגוררת במרחק רב מן המרכז. רפורמה בתחום יחיד זה תגרום באופן מידי להסטת תשומת ליבם של העובדים אל עבר ערכן היחסי של המשרות השונות בשוק העבודה וכן תאלץ את חלוצי הקפיטליזם במוסקוה לערוך חשבון נפש ולקבוע אם אכן הם מקבלים תשואה מתקבלת על הדעת בעבור הונם. באבחה אחת תכונן ותופעל השיטה התחרותית. כשהיא מופעלת על-ידי תיקן כלכלי יחיד. אולם כיצד על המדינה לפצל את תעשיות הענק וההוות החקלאיות אדירות המימדים אשר גרמו לפיגור ברמת הפריזן?

החקלאים הסובייטים נרתעים מלקבל על עצמם את האחריות לקרקע ובצידה, את הסיכונים הכרוכים בעצמאות כלכלית. איזו סיבה יש לחקלאי להפוך לעצמאי אם אין בידו להשיג את התשומות הנחוצות? מדוע לוותר על הבטחון שבחקלאות הקולקטיבית?

האחריות ללקחת הסיכון הראשוני מוטלת על הממשלה - הכוונה היא לצעד האמיץ הראשון - להציע לכל מי שחפץ בכך, בעלות על חווה חקלאית פרטית. הדרך המהירה ביותר להתקדם היא לאמץ שיטה פשוטה למכירה פומבית של זכויות כדי להקצות את השטחים לראשוני הזימים. דרושה רק נפש אמיצה אחת - ברוח הקולאקים מן העבר - והחקלאות הפרטית קום-תקום.

לאור אי-הודאות שבמצב, עשוי איכר-חלוץ מסוים להציע דמי חכירה נמוכים בתמורה לחוזה נח ומגונן: הוא יחויב להגיע לרווחיות באופן ראשוני שכן חלק מדמי החכירה יכלל במחזור העסקים שלו. לא יעבור זמן רב ואחרים ילכו בדרכו, אולם עתה, עקב התחרות על החלקות הטובות ביותר, יציעו האיכרים-המתחרים דמי חכירה (וכן מסים) ריאליים יותר בגין חוזה החכירה.

אין הקהילה חייבת לוותר על חלק גדול מדמי החכירה. יש לכלול בחוזה החכירה סעיף המאפשר הערכה מתודשת של נושא דמי החכירה, בהשוואה למחירים המוצעים מעת לעת עבור חוות דומות לחלוטין, נוסף על הכנסות המדינה מדמי החכירה, ניתן יהיה להטיל מס נוסף שמטרתו להפיק הכנסות ממימוש העלייה בערך חוזה החכירה, תוך כדי הבשלת השוק - נקודה שהודגשה ע"י פרופ' אנתוני קלוני-רוס מאוניברסיטת סטראטקלייד בגלזגו, בהרצאתו אודות עקרונות גביית ערך-ההחכרה על ארצות ומשאבי טבע מתכלים.

הנקודה החשובה היא לא להגזים בגובה מכסות דמי החכירה, שכן פירוש הדבר תפיסת חלק מן ההכנסה מעבודה ומהון - דבר המהווה, לדעת כל הכלכלנים במערב, כלם לגידול ההון. תחיתם של מושגים כגון שכירות וחכירה ברוסיה היא עניין כאוב, כפי שהעלה זאת ד"ר אלכסנדר מיינדורף ממוסקוה.

דין אודות עניין זה בתקופתו של סטאלין נחשב ללמדנות ופלספנות (והיו אף מי ששילמו על כך בחייהם בגולאגים). כאשר ניסה ד"ר מיינדורף להחיות את המושגים הללו בראשית שנות ה-60, הרי שהותקף בחריפות ונחשב לדובר שטויות.

נעשו חישובים של ערכי הקרקעות ודמי החכירה, 'אולם הפשע האמיתי שבוצע במהלך השנים הללו היה עיוות המושגים הכלכליים. מאמצים אלה התבססו, לרוב, על הנחות יסוד שקריות ושגויות'. ועוד הוסיף ד"ר מיינדורף 'גם כיום ממשיכים להתחכם ולדון בנושאים שאינם ממין העניין'.

כיום נעשים מאמצים לחשב את דמי החכירה, אולם זהו תרגיל ביחסי ציבור המיועד 'להרגיע את השלטונות' לדבריו. כן האשים את אחד הנציגים הסובייטים בערידה שהוא שותף להונאה הזאת הסקטור החקלאי, במיוחד, זוכה לשרות-רב מאותם יועצים שאינם יודעים על מה הם מדברים.

ובכל זאת, קיימת כיום המסגרת החוקתית למהלכי פיתוח פוריים, המבוססים על מושג הבעלות הממלכתית על הקרקע, במצורף לזכויות החוקה ושימוש פרטיות באמצעות מערכת ההחכרה.

חוק ההחכרה נכנס לתוקפו בפברואר של השנה שחלפה ונקבע בו כי אין למכור קרקעות. 'בעלי חוקה ומשתמשים בקרקעות ישלמו מס-קרקע או דמי חכירה, כפי שייקבע בהתאם לאיכות ולמיקום נחלתם, כך הסביר ד"ר מיינדורף.

אולם, שניים ממחברי החוק הזה מתלוננים כי אין הוא מברצע למעשה והאשימו את הגופים הממשלתיים בכך, שהם מסרבים במצח נחושה להחכיר את מפעליהם לעובדים או ליוזמים אחרים. ד"ר מיינדורף אמר: "העובדים המתעקשים ועומדים על זכויותיהם - מפורטים. במפעלים, נארגנים מחדש את המחלקות בצורה המיועדת להיפטר מן התומכים בחכירה. עקרון החכירה זוכה להשמעות". גם במגזר החקלאי נוקטים טקטיקה דומה, כאשר מתנגדי השיטה טוענים כי שיטת ההחכרה לא תפעל, שכן היא יקרה מדי במנודים של השקעת הון ולא ניתן יהיה לצייד את החקלאים ולאפשר להם לפעול באופן עצמאי.

בחלק מן הרפובליקות אף סרבו לאמץ חוקים בדבר החכרת קרקעות. דבר זה הוביל לאנדרלמוסיה בכלכלת ברית-המועצות ורחף את הסובייט העליון לאמץ את תכנית "300 הימים" של סטניסלאב שאטאלין ובכך להסתכן ולדחוס את הפעולה הנדרשת אל פרק זמן קצר ביותר. "עקרון ההחכרה צריך לשמש מרכיב חשוב במנגנון הניהולי החדש, אולם, מזהיר ד"ר מיינדורף, "הבעיות בקביעת דמי החכירה ובגבייתם עדיין לא באו על פתרון".